

סיפור יציאת מצרים

א. בתחילת פרק ז מהלכות פסח, מתאר הרמב"ם את המצווה לספר ביציאת מצרים. הוא משתמש בשני לשונות שונים לסירוגין - "לספר" ו"להודיע" (הלכות א-ד):

מצות עשה שלתורה **לספר** בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים... אפלו חכמים גדולים, חייבין **לספר** ביציאת מצרים... מצוה **להודיע** לבנים ואפלו לא שאלו... ואם היה הבן גדול וחכם **מודיעו** מה שארע לנו במצרים... וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח. כיצד, מתחיל **ומספר** שבתחלה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרין וטועין... וכן מתחיל **ומודיע** שעבדים היינו לפרעה במצרים...

ויש לבאר מה כוונתו בלשונות השונים ובאופן השימוש בהם.

עוד יש לשאול - הרמב"ם כותב: "מצוות עשה שלתורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן, שנאמר 'זָכֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה', **כְּמוֹ שְׁנֵי יָמֵי הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ**". - גם השוואה זו למצוות זכירת השבת זוקקת הסבר.

ב. יש לשים לב שהרמב"ם מתחיל את הפרק במצווה לספר בנסים ונפלאות, מדין "זכור את היום הזה", ומשווה אותו ל"זכור את יום השבת". רק לאחר מכן מביא את המצווה "להודיע לבנים" מהפסוק "והגדת לבנך"¹. ומשמע שיש כאן שני עניינים - האחד, עצם הסיפור ביציאת מצרים, שהוא מדין "זכור", שבו מחויב כל אחד ללא קשר לבנים, אפילו חכמים וכו'. ובתוך זה ישנו פרט של מצווה להודיע לבנים.

ועל פי זה היה ניתן לבאר את חילוק הלשונות של "להודיע" ו"לספר". ש"לספר" הוא על עצם מצוות סיפור יציאת מצרים, ו"להודיע" היינו למסור זאת לבנים, כלשונו בהקדמה (סיום המניין הקצר, אות ו): "כדי להודיע לדורות הבאים שאמת מה שהבטיחנו בתורה וכו'", ותמיד לשון "הודעה" היא על מסירת ידיעה למישהו אחר.

ואכן, על פי זה מבוארת היטב לשונו - בהלכה א, שם מדבר על מצוות סיפור יציאת מצרים נקט אך ורק לשון "לספר" פעמיים, ואילו בהלכה ב, שם ביאר את המצווה להודיע לבנים, נקט אך ורק את לשון הודעה (גם שם פעמיים).

ג. אמנם, הלכה ד עדיין קשה. שם הביא את הדין של "מתחיל בגנות ומסיים בשבח", אך ערבב את הלשונות, וכך כתב:

וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח. כיצד, מתחיל **ומספר** שבתחלה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרין וטועין אחרי ההבל ורודפין עבודה זרה, ומסיים בדת האמת שקרבנו הקדוש ברוך הוא לה, והבדילנו מן התועים וקרבנו ליחודו. וכן מתחיל **ומודיע** שעבדים היינו לפרעה במצרים, וכל הרעה שגמלנו, ומסיים בנסים ונפלאות שנעשו לנו ובחרותנו.

וצריך עיון - מדוע לעניין מתחיל בגנות של מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו נקט לשון סיפור, ואילו לעניין "עבדים היינו" נקט לשון הודעה?

אמנם, תחילה יש לשאול - מאיזה דין כלל יש לפתוח בגנות של "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו"? לכאורה המצווה בלילה זה היא "לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים". וראה שזה כל מה שהזכיר הן לגבי עצם המצווה של סיפור יציאת מצרים בהלכה א, והן לגבי הדין של ההודעה לבנים בהלכה ב, וממילא מה עניין כל זה למצוות סיפור יציאת מצרים!

ד. נעייך תחילה בהשוואה שהשווה הרמב"ם דין סיפור יציאת מצרים לזכירת השבת בדברים. בהלכות שבת כט, א ביאר הרמב"ם מצוות "זכור את יום השבת" כך:

מצות עשה מן התורה לקדש יום השבת בדברים, שנאמר: 'זָכֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ' - כלומר, זכרהו **זכירת שבת וקדוש**.

¹ ועייך בספר המצוות עשה קנו, שם המהלך הוא הפוך - הוא פותח ב"והגדת לבנך", ורק אחר כך כותב שאפילו אם אין לו בן ואפילו בינו לבין עצמו חייב לספר מהפסוק "זכור את היום הזה", ואף שם משווה אותו ל"זכור את יום השבת". וכן במניין הקצר עשה קנו, הביא מקורו מהפסוק "והגדת לבנך" (והוא כדרכו שהמניין הקצר הולך בעקבות ספר המצוות).

סיפור יציאת מצריים

והדברים מבוארים יותר בספר המצוות (עשה קנה):

היא שצונו לקדש את השבת, ולאמר דברים בכניסתו וביציאתו, נזכיר במ **גודל היום ומעלתו והבדלו משאר הימים** הקודמים ממנו והבאים אחריו, והוא אמרו יתברך: 'זכור את יום השבת לקדשו', כלומר זכרהו **זכר קדושה והבדלה**.

קידוש השבת נעשה על ידי הבדלתו משאר הימים והגדלתו מעליהם, וזה תוכן מצוות עשה של זכירת השבת. ועל פי זה פירוש המצווה "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצריים" הוא כמו "זכור את יום השבת לקדשו" - והיינו להגדיל לילה זה ולהבדילו משאר ימות השנה.

כאן, הגדלת הלילה הזה נעשית על ידי סיפור יציאת מצריים, שמבאר את גדולת יום זה בדווקא, כמו שמדויק מלשונו של הרמב"ם כאן: "מצוות עשה שלתורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים **בליל חמשה עשר בניסין**", זהו אינו רק תיאור זמן קיום המצווה, אלא גם תיאור מושא המצווה.

כעת מבואר, שהחילוק אותו ביארנו לעיל אות ב, בין מצוות "סיפור" שנלמדת מ"זכור את היום הזה", למצוות "הודעה" שנלמדת מ"והגדת לבנך", אינו רק אם הסיפור הוא בינו לבין עצמו או שיש בו גם מסירה לאחרים, אלא חילוק יסודי הרבה יותר. יש כאן שני דינים נפרדים לגמרי במצוות סיפור יציאת מצריים - הדין של "זכור את היום הזה" הוא דין בהגדלת היום, והדין של "והגדת לבנך" הוא דין של העברת הסיפור לבנים.

סיפור יציאת מצריים ממלא את שתי המטרות - הוא מתאר את גדולת היום, ומוסר את הסיפור לבנים. הרמב"ם הקדים בתחילת הפרק את שני הדינים הללו של סיפור יציאת מצריים - הדין של "זכור" בהלכה א והדין של "והגדת" בהלכה ב, כהקדמה לפרק, ובכל ההלכות שנאמרו במצוות סיפור יציאת מצריים נמצא שהן מותאמות לכל אחת משתי המטרות של מצווה זו.

ה. דוגמה מובהקת לכך ניתן למצוא בהלכה ג:

וצריך לעשות שנוי בלילה הזה **כדי שיראו הבנים וישאלו** ויאמרו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, **עד שישב להם** ויאמר להם כך וכך ארע כך וכך היה... אין לו בן אשתו שואלתו. אין לו אשה שואלן זה את זה מה נשתנה הלילה הזה, **ואפלו היו כולן חכמים**. היה לבדו **שואל לעצמו מה נשתנה הלילה הזה**.

הדין של שינוי בלילה הזה, ושאלת מה נשתנה מופיע כאן בשני אופנים שונים. ברישא המטרה היא "כדי שיראו הבנים וישאלו... עד שישב להם", כלומר, המטרה היא לעורר את סקרנותם של הבנים על מנת לסייע "להודיע" להם ש"כך וכך ארע וכך היה". אמנם, המצווה היא "להודיע לבנים ואפילו לא שאלו" (הלכה ב), אבל בוודאי בדרך זו ההודעה עדיפה ומתקבלת יותר.

אבל הרמב"ם אינו מסתפק בזה, אלא ממשיך ואומר שדין זה של שינוי ושאלת מה נשתנה נוהגת אפילו אין לו בן, ואפילו כולן חכמים. ביטוי דומה לזה נמצא גם בהלכה א לגבי מצוות הסיפור: "אף על פי שאין לו בן, אפלו חכמים גדולים, חייבין לספר ביציאת מצרים". ומכאן מבואר שזהו דין במצוות הסיפור, לא במצוות ההודעה לבנים, שהרי אינו תלוי בבנים.

מהי מטרת השאלה בחכמים, ואף כשהוא לבדו? הרי כאן אין עניין לעורר את השאלה "עד שישב"! אולם על פי מה שביארנו במצוות "זכור את היום הזה" הדברים מבוארים כמין חומר. שהרי המצווה היא להזכיר "גודל היום ומעלתו והבדלו משאר הימים הקודמים ממנו והבאים אחריו" (ספר המצוות עשה קנה, לגבי שבת), ואם כן אדרבה, כאן שאלת "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות" אינה באה רק כאמצעי לעורר את הסקרנות לסיפור, אלא היא עיקר דין "זכור את היום הזה" - במה גדול ונבדל היום הזה משאר כל הימים? כאן באה התשובה בדמות סיפור יציאת מצריים, ובזה ברור שכל עניינה הוא הגדלת היום.

בזה גם מבוארים דבריו של הרמב"ם לגבי אמירת מה נשתנה בליל הסדר (ח,ב): "ומוזגין הכוס השני, וכאן הבן שואל. **ואומר הקורא**, מה נשתנה הלילה הזה מכל לילות". וכבר עמדו על כך רבים, שאם יש לו בן ששואל, מדוע צריך הקורא לומר מה נשתנה. אמנם, כעת הדבר ברור, שהרי בזה שהבן שאל מה נשתנה, התקיימה המטרה של התעוררות הבנים לשאול, מדין "והגדת לבנך", אבל עדיין לא התקיימה המטרה של ציון הבדלת היום משאר הימים, ולכן צריך הקורא לומר בעצמו מה נשתנה אחרי שאלת הבן.

1. מכאן יש לבא ולבאר את הלכה ד בה נתקשינו לעיל (אות ג). בהלכה זו מבאר הרמב"ם את ההלכה של "מתחיל בגנות ומסיים בשבח", והנה גם הלכה זו יש בה שני דינים - יש "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" של דין "זכור את היום הזה", ויש "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" של דין "והגדת לבנך". ונבאר את הדברים.

סיפור יציאת מצריים

שאלנו מאיזה דין יש לפתוח ב"מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותנו". נראה שאת התשובה לכך נותן לנו הרמב"ם עצמו. לאחר שהוא מתאר בפתיחתו המפורסמת להלכות עבודה זרה את המהפך שחולל אברהם אבינו, ממשיך הרמב"ם ואומר:

עד שארכו הימים לישראל במצרים, וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד עבודה זרה כמותן... וכמעט קט היה, והעיקר ששתל אברהם נעקר, וחזרין בני יעקב לטעות העמים ותעיתם. ומאהבת ה' אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו עשה משה, רבנו ורבן של כל הנביאים, ושלחו. כיון שנתנבא משה רבנו ובחר ה' ישראל לנחלה הכתירן במצות, והודיען דרך עבודתו.

אם כן, המשמעות העמוקה והאמיתית של יציאת מצריים היא הצלת עם ישראל מנפילה לעבודה זרה, וקירובו תחת כנפי השכינה לעבודתו. ממילא, משמעותו של רגע זה שבו הוציאנו הקב"ה ממצריים חורגת בהרבה מעצם היציאה מעבדות לחירות, ובאופן עמוק זהו הרגע בו "בחר ה' בישראל לנחלה", כמבואר בפסוק: "ולקחתי אתכם לי לעם, והייתי לכם לאלקים".

אם כן, מצוות "זכור את היום הזה", המחייבת להגדיל את היום ולרוממו מעל שאר הימים, מחייבת להכניס בתוכה משמעות זו. "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?" מה כל כך מיוחד ומרומם בו? התשובה היא שבביליגה זה גילה הקב"ה אהבתו אלינו, ובחר בנו לנחלה, והרחיקנו מעבודה זרה שכמעט קט היה, ושקענו בה לגמרי ח"ו.

אם כן, מבלי להתחיל את סיפור יציאת מצריים בגנות של "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותנו" ולסיים בשבח של "דת האמת שקרבנו הקדוש ברוך הוא לה", הרי שעיקר גדולת היום חסר מן הספר. ולכן: "מתחיל ומספר" - שזוהי הלשון המתאימה לדין "זכור את היום הזה" - "שבתחלה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרין" וכו'.

ז. דין "והגדת לבנך", לעומת זאת, נאמר רק על סיפור הדברים של יציאת מצריים עצמה, אבל לא על המשמעות העמוקות של אותה יציאה. אכן, גם בדין זה שבסיפור יציאת מצריים ישנה הלכה של "מתחיל בגנות ומסיים בשבח", אבל זה בא רק כאמצעי חינוכי להדגשת הסיפור עצמו לבנים, כמו שכתב בהלכה ב:

לפי דעתו שלבן אביו מלמדו. כיצד? אם היה קטן או טפש אומר לו "בני כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים, ובלילה הזה פדה אותנו הקדוש ברוך הוא ויצאנו לחרות. ואם היה הבן גדול וחכם, מודיעו מה שארע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו על ידי משה רבנו לפי דעתו שלבן.

אם כן, בכל מקרה יש להתמקד במה שאירע במצריים, ולהתחיל בתיאור הקושי ולסיים בתיאור היציאה והגאולה.

זהו שסיים כן הרמב"ם (הלכה ד): "וכן² מתחיל ומודיע" - שהרי כאן מדובר על דין "והגדת לבנך" - ש"עבדים היינו לפרעה במצרים" וכו'.

² הלשון "וכן" בדברי הרמב"ם מורה על דין שיש בו דמיון אבל לא זהות. ראה פירוש המשניות סוטה סוף פרק א, ד"ה "וכן לענין הטובה". וממילא מבואר שלא הרי דין "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" של "מתחילה עובדי עבודה", כהרי דין זה של "עבדים היינו". הראשון הוא דין ב"לספר" ואילו השני הוא דין ב"להודיע".